

rom mutatót tartalmaz: szerzők szerint, a periodikák mutatóját, valamint egy egybefoglalt név- és tárgymutatót, amely közel száz lapos. Ez utóbbiban az egyes tárgyszavakhoz a hozzá tartozó neveket is besorolták, így ez az összesített mutató igen jól használható. A bibliográfiai kötet minden előítélet ellenére cseppet sem száraz olvasmány, hanem sok kultúrtörténeti érdekességet tud nyújtani az érdeklődő olvasók-kutatók számára.

PAVERCSIK ILONA

Ivona Kollárová, Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ. Typografické médium v jozefínskej dobe. [Szabad kiadó, gondolkodó olvasó. A tipográfia-médium a József-korszakban.] Bratislava, VYDAVATEĽSTVO RAK, 2013, 296 p.

A könyv- és cenzúratörténet Magyarországon is jól ismert szlovák kutatója új monográfiájában a következő szegmensek szerint vizsgálja a jozefinizmus évtizedének könyvkiadását: II. József cenzúrarendelete és a pozsonyi cenzúrahivatal működése; brosúraáradat Bécsben és a magyarországi recepció, ill. az önálló magyar brosúra-irodalom; a jozefinista évtized protestáns vallásos irodalmáról; egyes nyomdák tevékenysége Pozsonyban és vidékén, elsősorban Besztercebányán; az olvasóközönség kérdése; a cenzorok munkamódszerei, tevékenységük eredményei; végül az írók, alkotók szerepe a könyvkiadásban. A téma sokoldalú megközelítését az az igen nagyszámú forrásanyag inspirálta, amelyet Kollárová újonnan vont be a kutatásba. A levéltári források zöme a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárban, a kéziratosak (18. századi evangélikus lelkészek, nagyrészt Mosóczy Institoris Mihály levelezése) a pozsonyi líceumi könyvtárban, vagyis a Szlovák Tudományos Akadémia könyvtárban található. Kollárová ezen kívül szerencsés módon értékesíti a közelmúltban kiadott Windisch-levelezésnek (Seidler, Andrea, *Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch*, Bp. 2008), ill. a pozsonyi szlovákok lapjának (*Prešpurské noviny 1783–1787*) eddig még kevés figyelemre méltott, könyvkiadásra vonatkozó adatait. A szerző a magyarországi cenzúratörténet egyik legalaposabb ismerője, így érthető, hogy érdek-

lődése több fejezetet is erősen befolyásol. Földrajzi kiindulópontja Bécs, időnként kitérőt tesz Besztercebánya, Buda vagy Pest felé, ill. korabeli nyomtatott forrásoknál feltűnik Prága és Brünn is, de Pozsony-központúsága vitathatatlan.

Pozsony az ország kapuja, rajta keresztül jutnak be az importált könyvek az országba; hat könyvkereskedése van, hozzájuk képest a többi könyvüzlet – a pestiekén kívül – csak fiók: ezen érvekkel, valamint a pozsonyi revíziós hivatal túlerheltségének hangsúlyozásával szerette volna Michael Hübner pozsonyi cenzor a hivatal helyben maradását elérni. 1784-es beadványának azonban nem volt foganatja, ő és cenzortársa, Matthias Riethaller ezután Budán folytatták munkájukat. A cenzúra mindennapjait vizsgálva a szerző kimondja és a leírt esetekkel jól szemlélteti, hogy a József-féle sajtószabadság idején a cenzoroknak lényegében több munkájuk volt, mint korábban. A bécsi brosúraáradatnak igen gazdag a szakirodalma; Kollárová ezért inkább csak azt érzékelteti, hogy a kutatásban ennek ellenére sok a megoldatlan kérdés, főleg a névtelenül és/vagy hamis impresszummal megjelent nyomtatványok miatt. Az akkor Pozsonyban élt, színészként is aktív szerző, Johann Friedel *Briefe aus Wien verschiedenen Inhalts an einen Freund in Berlin* című népszerű művén és elleniratain keresztül mutatja be a tematikát. A 2. kötetet, amelyben Friedel túl messzire ment az egyház elleni támadásban, már betiltották. A brosúrák magyarországi hatásáról szólva Kollárová Windisch levelezése alapján is vizsgálja azt a kérdést, hogy kik jutottak hozzá a bécsi brosúrákhoz, ill. azok közül melyeket adták ki vagy fordították le Magyarországon. A recepció semmi esetre sem volt passzív, sőt a Magyarországon keletkezett brosúrák speciális témáik révén érdekesebbek is – hangsúlyozza. Betiltott brosúrákat is említ, Keresztury Józseftől az *Álom Második Józsefről*, vagy Anton Hiltenbrand *Eine Kirchenpolizei* című művét, amelyet Bécsben ugyan engedélyeztek, de szlovák fordítását Besztercebányán már betiltották. A pozsonyi jogtudós és neves pedagógus Benczúr Józsefnek szintén volt nem engedélyezett műve, és többet névtelenül jelentetett meg. Brosúratéma

lett a nyelv, a magyarországi német nyelvrendelet is, lásd Kirinyi István és Martin Schwartner esetét. Schwartner művét a német nyelv magyarországi bevezetéséről a cenzúra nem engedte kinyomatni. Kollárova ennek kapcsán „az irodalmi környezet rosszabbodására” utal az 1780-as évek végén, de helyesebb lenne a politikai helyzet kiéleződéséről beszélni. Elsősorban ezért nem kerülhetett a magyarságot provokáló Schwartner-írás sajtó alá; még kézírata sem maradt fenn az utókorra. Kollárova kiemeli, hogy Magyarországon a brosúrák általában a művelt rétegekhez, nem az egyszerű emberekhez szóltak.

A korabeli protestáns könyvkiadáson belül a szerző elsősorban szlovák evangélikus személyek: hivatalnokok, lelkészek által kezdeményezett fordításokra összpontosít, a kiadások körüli bonyodalmakat, a tervek megvalósulását vagy megghiúsulásának okait tárja fel. Számos, a 18. század első felében vagy a 17. században népszerűvé vált német evangélikus vallásos munkát jelentettek meg ekkor szlovák nyelven. Hosszabb ismertetést kapunk pl. a Pongrácz Boldizsár által lefordított Schütz-mű (*Gottselige Betrachtungen auf alle Tage des ganzen Jahres*) kiadásáról és terjesztéséről. Christoph Christian Sturm műve (*Tägliche Morgen- und Abendandachten*) szlovákul, magyarul és németül is megjelent Magyarországon. A nagyjelentőségű, már másfél évszázada használt szlovák énekeskönyv, a *Cithara sanctorum* körüli kiadói konfliktusokról is (1785–1787) beszámol a szerző. Anton Löwe pozsonyi nyomdász kérvényezte, mégsem kapott privilégiumot egy új evangélikus német énekeskönyv kiadására. A Windisch-féle javított, a felvilágosodás szellemében átdolgozott német énekeskönyvet azonban ő jelentette meg 1788-ban.

A könyvkiadás nyomdászati hátterének felrajzolásakor érdekes szempont, hogy egyes pozsonyi nyomdászok, mint Landerer vagy Patzkó mennyire hiányosan jelentették kiadványaikat a Helytartótanácsnak; Löwe és Simon Peter Weber viszont nem követett el ilyen mulasztást. Weberről tudjuk, hogy meglehetősen nehezen, a helyi hatóságok ellenállása mellett nyerte el a nyomdaalapítási engedélyt, így nagyon is ér-

dekében állott az előírások pontos betartása. (Az alapítás körüli bonyodalmakról lásd a recenzens cikkét a *Vizkelety Andrásné Ecsedy Juditot köszöntő Crescit eundo* című kötetben, Bp., 2011.) Kollárova, amikor a Windisch által szervezett Seivert-féle erdélyi írói lexikon kiadástörténetét tárgyalja, szemügyre veszi az egyes nyomdák hiányosságait is. Nyomda- és cenzúratörténeti „pikantériája” van annak, ahogyan Johann Michael Landerer pozsonyi nyomdásznak a *Cithara sanctorum* utánnyomására, ill. a kinyomtatott részek ívenkénti eltulajdonítására irányuló mesterkedéseit bemutatja. A pozsonyi nyomdák történetéhez új forrást is felfedezett, Christian Gottlob Täubel hallei nyomdász *Orthotypographisches Handbuch* című munkáját (1785). Felhívja arra is a figyelmet, hogy Windisch Magyarország történetének Michal Semian-féle szlovák fordításából ugyan csak az I. rész jelent meg, de a teljes mű kézírata megtalálható MNL OL-ban. A sok új feltárt forrás nem vonatkozik a szerzői honoráriumokra, amelyekről Kollárova szerint is alig lehet tudni valamit. Landerer kapcsán volna ehhez megjegyzésem: a nyomdász a *Magyar könyvek*-sorozata hirdetésében leírta, hogy hajlandó (!) a szerzők művét ingyen is megjelentetni. (Vö. a a prenumerációról írt tanulmányommal a *Norbert Bachleitner és Andrea Seidler szerkesztette Zur Medialisierung gesellschaftlicher Kommunikation in Österreich und Ungarn* című kötetben, Wien–Berlin 2007.) Kollárova ebben a fejezetben tárgyalja az utánnyomások kérdését is.

Az olvasóközönség kérdéskörének elemzéséhez alapvetően az újságok-folyóiratok olvasói, ill. bizonyos levelek, könyvkereskedői és kölcsönkönyvtári katalógusok a forrásai. Nagyon jó lelet ismét a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár cenzúraanyagában a pozsonyi Weissenthal-féle Lese kabinet 1788-as katalógusa; ebből a nem engedélyezett könyvek címét ki is húzták. A Gleixner-féle pesti olvasókabinet nyomtatott katalógusát amiatt ismerteti, mert Gleixner Pest előtt Pozsonyban is hasonló kabinetet alapított. Kovachich Márton György *Entwurf zu einer Sammlung kleiner Schriften... das Königreich Ungarn... betreffenden Inhalts...* című 1787-es írása az olvasóközönség-

ről, olvasásról is számos érdekes eszmefuttatást tartalmaz. Az olvasóközönségről írott fejezetben érdekesek még egyes példányszámokra vonatkozó adatok: mi volt már eladhatatlan (pl. Ján Ribini egyháztörténeti művének négyezer, Horányi Elek írói lexikonának ezer példánya), ill. szlovák könyveknél milyen alacsony példányszám eladása jelentett már sikert. Külön fejezet szól a cenzorok személyéről, munkamódszereiről, annak köszönhetően, hogy a két budai cenzor munkáját 1784-től folyamatosan nyomon lehet követni, és Platthy Mátyás besztecebányai iskolaigazgató cenzori jelentései is nagy számban maradtak fenn. Az írók nem egyszer Bécsbe mentek cenzúraengedélyért. De előfordult olyan eset is, amikor ez nem volt elég, vagyis a bécsi engedély a helyi egyházi hierarchiában nem volt érvényes (pl. Jozef Ignac Bajza Epigrammáinál). Az utolsó fejezetben Kollárova az irodalom, az egyes alkotók felől közelíti meg a könyvkiadás kérdéseit, és öncenzúrára is rámutat; itt tárgyalja hosszabban Friedel írásait is. A szerző a tudományos mondanivalót végig érdekes, olvasmányos formában közvetíti. Az olvasók figyelemfelhívását szolgálja a kötet gazdag képanyaga, és a jól kiválasztott idézetek az egyes részfejezetek előtt.

Minden elismerés mellett azonban néhány kritikai megjegyzést is kell fűznünk a monográfiához. Tudományos munkánál túlzott engedmény az olvasóknak, hogy a tárgyalt művek címét nem eredeti nyelven, vagyis többnyire németül, hanem szlovák nyelven adja meg. (Pl. *Briefe aus Berlin* helyett *Listy z Berlína* – Johann Seivert erdélyi lexikona szlovákul stb.) Magyar személyneveket szlovákos formában, vagy nem elég precíz módon, idegenesen: Szapáry helyett Szápáryt, Bárány Pál helyett Barányit, Baróti Szabó Dávid helyett csak Szabó Dávidot ír, Prónay László vejét, Kosztolányi Pétert Peter de Kosztolan z Teplickynek, Eszterházy Károly egri püspököt Karol Eszterházinak nevezi. Ugyanakkor az „Attila Ebkérdi” szerzőmegjelölés esetében nem érzekelte az álnevet, Azonosítási probléma lehet, hogy Marcus Weinmann pesti és nem pozsonyi rézmetszőnek tartja.

A formai-nyelvi „problémákon” kívül még néhány kisebb tartalmi megjegyzés a kötethez:

Kollárova Benczúr művénél (*Vorläufige Ausföhrung...*) említi a Habsburgok jogát bizonyos podóliai, kisoroszországi területekre (65.) – de a címből is kitétnék, hogy itt a magyar királyságról, tehát a Habsburgoknak, mint magyar királyoknak bizonyos területekre irányuló jogairól lenne szó. Jogi témánál nem volt jellemző az utánnomás, mégis Benczúr 1772-es művének utánnomása is megtalálta olvasóit, írja ugyanott. Ennek magyarázata lehet – és erre nem utal –, hogy egy nagyon aktuális politikai kérdés, Lengyelország felosztása váltotta ki az olvasók fokozott érdeklődését. A *Verbesserungsanstalten für das Königreich Ungarn...* tárgyalásánál sajnálatos módon hiba csúszott be. Ez nem egyszerűen egy brosúra, amelyet talán Ūrményi fogalmazott meg, hanem a magyarországi közigazgatás átszervezése után II. József utasítása az újonnan kinevezett tíz kerületi biztos részére. Az utasítás szövege gondatlanságból került ki a bécsi magyar kancelláriáról – de ezt az ügyet már a hivatkozott Ballagi-mű is így ismertette. A források nagyon jó elemzése mellett néha hiányolható magyar szakirodalmi idézet is, pl. a pozsonyi héber nyomdaalapítási kísérletről Dán Róbert tanulmánya (*OSZK Évkönyv*, 1967, 385–391), vagy Kirinyi Istvánról Kókay György cikke (*Magyar Könyvszemle*, 1994, 423–425).

Táubel külön írt magyarországi katolikus és protestáns nyomdákról: Kollárova ennek kapcsán megemlítette, hogy a jozefinizmus idején ez már nem játszott szerepet. Állítása azonban eléggé kétségbe vonható. Bár katolikus nyomdászok, pl. Landerer új piac reményében szívesen terjesztették ki tevékenységüket protestáns kiadványokra is – a másik konfesszióra ez, kisebb-sébben, és mert nagyon közel volt még az elnyomatás időszaka, egyáltalán nem érvényes. Ebből a szempontból igen elgondolkodtató a Kollárova által leírt besztecebányai eset. A tolerancia-rendeletnek megjelent ott egy evangélikusok számára készített szlovák fordítása. A „nem adekvát” fordítást a cenzor veszélyesnek tartotta, állítása szerint az a konverziót propagálta az egyszerű emberek között. A vizsgálat lefolytatása után a nyomtatvány hozzáférhető példányait ennek megfelelően el is kobozták.